

Eenvoudig christelijk

Van Tom Wright zijn verschenen

Eenvoudig christelijk
Verrast door hoop
Goed leven
Gewoon Jezus
Pleidooi voor de Psalmen
Hoe God koning werd
Goed nieuws!

In zijn serie 'De Bijbel voor iedereen':
Matteüs voor iedereen (twee delen)
Marcus voor iedereen
Lucas voor iedereen (twee delen)
Johannes voor iedereen (twee delen)
Paulus voor iedereen – Romeinen (twee delen)
Paulus voor iedereen – 1 Korintiërs
Paulus voor iedereen – 2 Korintiërs
Paulus voor iedereen – Gevangenisbrieven
Paulus voor iedereen – Galaten, Tessalonicenzen

Tom Wright

Eenvoudig christelijk

 Uitgeverij Van Wijnen - Franeker

Voor Joseph en Ella-Ruth

Derde druk

© Nicholas Thomas Wright 2006

Oorspronkelijk uitgever Society for Promoting Christian Knowledge, Londen

Oorspronkelijke titel *Simply Christian*

© Nederlandse editie: Uitgeverij Van Wijnen, Postbus 172, 8800 AD Franeker, 2007

www.uitgeverijvanwijnen.nl

Vertaling Wim van der Schee

Omslagfoto Michael Jenner / Royal Geographical Society

Omslagontwerp Monica Capoferri

ISBN 9789051942927

NUR 707

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd in welke vorm dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form whatsoever without previous written permission from the publisher.

TEN GELEIDE

Eenvoudig christelijk is niet alleen de titel van dit boekje van Tom Wright, het zou ook het opschrift kunnen zijn van zijn werk als Bijbelwetenschapper en kerkelijk voorganger. Te midden van alle verschil van mening in kerk en samenleving is hij altijd op zoek naar het Bijbelse en eenvoudig christelijke, in de overtuiging dat dit verbindend en verfrissend zal zijn. Tegelijk is het eenvoudig christelijke bij Wright nooit het simpele en oppervlakkige. In een boekje als dit is een leven aan nadenken en onderzoek gecondenseerd. Het dwingt dus ook nadenken af. Wie denkt wel begrepen te hebben waar het in het christelijk geloof om gaat kan hier merken dat juist de echte eenvoud je laat zien dat er nog veel meer te ontdekken valt.

Het is intussen opvallend dat Wright in Nederland relatief onbekend is. Na (en naast) een indrukwekkende wetenschappelijke carrière als nieuwtestamenticus is hij sinds 2003 bisschop van Durham in de Anglicaanse Kerk. In de Angelsaksische wereld geldt hij al enige tijd als een van de meest stimulerende theologen, in staat om christenen van heel diverse achtergronden aan te spreken. Dat ik de moeite heb genomen dit boekje te vertalen is omdat ik dat zelf ook gemerkt heb bij mijn werk als predikant. Die goede ervaring van gestimuleerd worden als christen en als voorganger gun je vanzelf ook aan anderen, ook als ze het Engels een obstakel vinden.

Bovendien heb ik de indruk dat er in Nederland behoefte is aan een korte beschrijving van waar het in het christelijk geloof om gaat die zich *niet* beperkt tot het abc en het simpele of tot de kleine wereld van 'mijn' verhouding met Jezus. Wright vergeet tenminste niet te wijzen op de directe maatschappelijke en sociale betekenis van het evangelie in onze 'globaliserende' leefwereld. Het kan geen kwaad als ook Nederlandse christenen weer leren niet alleen na te denken over spiritualiteit en relaties, maar ook over recht en schoonheid.

Een aantal opmerkingen die kennis veronderstellen van personen en zaken die in Nederland onbekend zijn, heb ik voorzien van een verklarende noot.

Loenen aan de Vecht, augustus 2007
Wim van der Schee

INHOUD

Inleiding	9
Deel 1 Echo's van een stem	
1 De wereld rechtzetten	15
2 De verborgen bron	27
3 Gemaakt voor elkaar	36
4 Voor de schoonheid van de aarde	44
Deel 2 In de zon kijken	
5 God	59
6 Israël	71
7 Jezus: de komst van Gods koninkrijk	87
8 Jezus: redding en vernieuwing	98
9 Gods adem van leven	111
10 Leven door de Geest	119
Deel 3 Het beeld weerspiegelen	
11 Verering	129
12 Gebed	141
13 Het door Gods adem geïnspireerde Boek	152
14 Het verhaal en de taak	162
15 Geloven en erbij horen	173
16 De nieuwe schepping begint nu	187
Een stap verder...	204
Register	205

INLEIDING

Er zijn twee soorten reizigers. De eerste vertrekt ongeveer in de richting van het doel en vindt de weg wel onderweg: borden lezen, de richting vragen en met vallen en opstaan het einde halen. De tweede wil van tevoren weten hoe de weg eruitziet, waar die verandert van een landweg in een drukke zoveelbaans rijksweg, hoe lang je doet over de verschillende stukken, enzovoort.

Mensen die naar een concert gaan, doen vaak net zo. Sommige luisteraars laten het liefst de muziek zelf aan het woord en laten zich meevoeren van deel naar deel zonder te weten waar het naartoe zal gaan. Anderen hebben meer plezier door van tevoren een programmaboekje te lezen. Zo kunnen ze anticiperen op wat komt en hebben ze een beeld van het geheel als ze luisteren naar de delen die zich ontfouwen.

Hetzelfde geldt min of meer voor mensen die boeken lezen. De eerste groep kan deze inleiding wel overslaan en meteen naar het eerste hoofdstuk gaan. De tweede wil liever van tevoren ongeveer weten waar we heen gaan, hoe de muziek opgebouwd is. Deze inleiding is voor hen geschreven.

Mijn doel is geweest te beschrijven waar het in het christelijk geloof om gaat, zowel om het aan te prijzen bij buitenstaanders als om het uit te leggen aan ingewijden. Dat is een enorme taak en ik pretendeer niet alles te hebben besproken of zelfs maar alle vragen onder ogen te hebben gezien die sommigen verwachten in een boek als dit. Wat ik heb geprobeerd, is het onderwerp een bepaalde vorm geven, met als resultaat de drievoudige structuur van het boek.

Allereerst heb ik vier gebieden verkend die tegenwoordig in de belangstelling staan: het verlangen naar gerechtigheid, de zoektocht naar spiritualiteit, de honger naar relaties en het genieten van schoonheid. Elk hiervan wijst volgens mij boven zichzelf uit, zonder intussen zelf ons in staat te stellen veel meer over de wereld te concluderen dan dat het een vreemde en fascinerende plek is. Mijn voorstel is om elk thema te beluisteren op de manier waarop we de echo opvangen van een stem, de ongrijpbare maar suggestieve klank van iemand die spreekt net om de hoek, buiten zicht. Vandaar de titel van deel 1 (Echo's van een stem). De vier hoofdstukken van dit deel functioneren ongeveer als het openingsdeel van een symfonie: de truc is de thema's die je hier hoort in gedachten te houden als je luistert naar het tweede en derde deel, waarvan de heel andere melo-

dieën geleidelijk deze openingsmelodieën ontmoeten en dan een ander soort 'echo's' gaan voortbrengen. Met andere woorden: deel 1 stelt vragen die vervolgens, stukje bij beetje en niet altijd direct, worden behandeld en ten minste deels beantwoord in wat volgt. Ik verwacht alleen dat de lezer bij de uitwerking van deel 2 en 3 het geduld opbrengt om tenslotte te zien hoe de delen van het boek in elkaar grijpen.

Deel 2 zet de centrale christelijke geloofsovertuiging over God uiteen. Christenen geloven dat God, daadwerkelijk geopenbaard in Jezus, het Joodse volk geroepen heeft om zijn medewerkers te zijn bij de uitwerking van zijn plan om zijn schepping te redden en te hervormen. We besteden daarom een hoofdstuk (hoofdstuk 6) aan het kijken naar de verhalen en de hoop van het oude Israël, vóór we twee hoofdstukken aan Jezus en twee aan de Geest besteden. In de loop van dit deel ontdekken we geleidelijk dat de stem waarvan we de echo's begonnen te beluisteren in deel 1, herkenbaar wordt als we nadenken over God de schepper die ernaar verlangt zijn wereld recht te zetten, over de mens die Jezus heette en die Gods koninkrijk aankondigde, stierf aan een kruis en weer opstond, en over de Geest die als een sterke wind door de wereld en door mensenlevens blaast.

Dit leidt op natuurlijke wijze naar deel 3, waar ik beschrijf hoe het er in de praktijk uitziet om deze Jezus te volgen, bezield te worden door deze Geest en bovenal het plan van deze schepper God verder te brengen. Verering, gebed en Schrift brengen ons bij denken over 'de kerk', gezien niet als een gebouw en zelfs niet zozeer als een instelling, maar als het gezelschap van allen die geloven in de God die we in Jezus zien en die hun best doen hem te volgen.

In het bijzonder stel ik de vraag waarvoor de kerk er is. Waar het bij het volgen van Jezus om gaat, is niet maar dat we er zeker van kunnen zijn naar een betere plaats dan deze te gaan als we gestorven zijn. Onze toekomst na de dood is enorm belangrijk, maar het is typisch voor de christelijke hoop dat die de bal terugspeelt naar het leven hier. Dit levert een nieuwe manier van bespreken op van diverse onderwerpen, met name gebed en christelijk gedrag. En dit stelt ons dan weer in staat om, als het boek de balans opmaakt, de 'echo's' van deel 1 te horen terugkomen, nu niet als aanwijzingen van een God die we voor onszelf zouden kunnen leren kennen, maar als sleutelementen van de christelijke roeping om voor zijn koninkrijk te werken in de wereld.

Het is spannend geweest om dit boek te schrijven, vooral omdat het heel persoonlijk is – al staat het wat dat betreft als het ware achterstevoren. Ik ben heel mijn leven een kerkganger, een biddende en Bijbellezende christen geweest (met vallen en opstaan en vergissingen, maar toch), zodat

in zekere zin deel 3 is waar ik begon. Ik heb veel van mijn werkzame leven besteed aan het historisch en theologisch bestuderen van Jezus en geprobeerd hem persoonlijk te volgen, en deel 2 belichaamt die gelaagde zoektocht. Maar naarmate ik dat deed, merkte ik dat de thema's van deel 1 zich meer en meer opdrongen en belangrijk werden. Om het eerste en meest voor de hand liggende voorbeeld te nemen, hoe meer je weet over Jezus, des te meer ontdek je over Gods hartstocht om de wereld recht te zetten. En op dat punt ontdekte ik dat de zaken waar mijn studie van Jezus me heen wezen – de 'echo's van een stem' in deel 1 – ook behoren tot de zaken waaraan de postmoderne, postchristelijke, en nu steeds meer postseculiere wereld zich niet kan onttrekken: de vragen, de vreemde richtingwijzers die over het landschap van onze hedendaagse cultuur heen in de richting van het onbekende wijzen.

Ik heb niet geprobeerd onderscheid te maken tussen de vele verschillende varianten van het christelijk geloof, maar heb geprobeerd te spreken over dat wat ze, over het geheel genomen, gemeenschappelijk hebben. Het boek is niet 'anglicaans', 'katholiek', 'protestants' of 'orthodox' maar, zo geloof ik, eenvoudig christelijk. Ik heb ook geprobeerd wat gezegd moest worden zo direct en helder te houden als ik kan, zodat wie zich voor het eerst in het onderwerp verdiept niet verstrikt raakt in een oerwoud van technische termen. Christen-zijn in de wereld van vandaag is natuurlijk allesbehalve eenvoudig. Maar er is een tijd om te proberen zo eenvoudig mogelijk te zeggen waar het allemaal om gaat – en dit lijkt mij zo'n tijd.

Tussen het schrijven van de eerste schets van dit boek en het klaarmaken ervan voor publicatie, mocht ik tot mijn vreugde mijn eerste twee kleinkinderen verwelkomen in deze wereld. Ik draag het boek op aan Joseph en Ella-Ruth, met de hoop en het gebed dat zij en hun generatie de stem mogen gaan horen waarvan we de echo's volgen in deel 1, de Jezus mogen leren kennen die we ontmoeten in deel 2, en gaan leven in en voor de nieuwe schepping die we verkennen in deel 3.

DEEL 1

ECHO'S VAN EEN STEM

1 DE WERELD RECHTZETTEN

* * *

Onlangs had ik een droom, een indrukwekkende en interessante droom. Maar het frustrerende ervan is dat ik me niet kan herinneren waar hij over ging. Iets ervan schoot door me heen toen ik wakker werd, genoeg om me te laten beseffen hoe bijzonder en betekenisvol hij was – en toen was het weg. En zo, om T.S. Eliot verkeerd aan te halen,¹ had ik de betekenis, maar miste ik de ervaring.

Onze hartstocht voor gerechtigheid lijkt hier vaak op. We dromen de droom van gerechtigheid. We vangen gedurende een moment een glimp op van een wereld die één is, een wereld die is rechtgezet, een wereld waarin zaken werken, waar samenlevingen gezond functioneren, waar ik niet alleen weet wat ik zou moeten doen maar het werkelijk doe. En dan worden we wakker en komen terug in de werkelijkheid. Maar wat horen we als we die droom dromen?

Het is alsof we kunnen luisteren naar misschien niet een stem zelf, maar de echo van een stem: een stem die spreekt met kalm, genezend gezag, die spreekt over gerechtigheid, over zaken die rechtgezet worden, over vrede en hoop en voorspoed voor allen. De stem blijft weerklinken in onze verbeelding, ons onderbewuste. We willen teruggaan en er weer naar luisteren, maar eenmaal wakker, kunnen we niet meer terug in de droom. Andere mensen vertellen ons soms dat het niet meer dan fantasie was, en we zijn half geneigd hen te geloven, ook al veroordeelt ons dat tot cynisme.

Maar de stem gaat door, roept ons, wenkt ons, verlost ons te denken dat er misschien toch zoiets als gerechtigheid zou kunnen zijn, iets als een wereld die rechtgezet wordt, ook al vinden we het nog zo ongrijpbaar. We zijn als motten die proberen naar de maan te vliegen. We weten allemaal dat er iets is dat gerechtigheid genoemd wordt, maar we kunnen het niet echt bereiken.

Je kunt dit makkelijk genoeg uitproberen. Ga naar een willekeurige school of groep speelkameraadjes waar de kinderen oud genoeg zijn om met elkaar te praten. Luister naar wat ze zeggen. Al heel snel zal er een

1 In het gedicht ‘The Dry Salvages’ (No. 3 van ‘Four Quartets’) van Thomas Stearns Eliot (1888-1965) komt de regel voor: ‘We had the experience but missed the meaning’: We hadden de ervaring maar misten de betekenis.

kind tegen een ander kind, of misschien een onderwijzer zeggen: ‘Dat is niet *eerlijk!*’

Je hoeft kinderen niet te leren wat eerlijkheid of oneerlijkheid is. Een besef van gerechtigheid komt mee met de uitrusting van het mens-zijn. Zoals we zeggen, we voelen het aan ons water.

Je valt van je fiets en breekt je been. Je gaat naar het ziekenhuis en ze spalken het. Je strompelt een tijdje rond op krukken. Dan begin je behoedzaam weer normaal te lopen. Al snel ben je het hele voorval vergeten. Je bent terug bij normaal. Er is zoiets als zaken rechtzetten, repareren, weer op het spoor zetten. Je kunt een gebroken been heel maken, een kapot stuk speelgoed, een defecte televisie.

Waarom kunnen we dan ongerechtigheid niet repareren?

Niet omdat we het niet proberen. We hebben rechtbanken en politierechters en rechters en advocaten in overvloed. Ik heb een tijdje in een deel van Londen gewoond waar zo veel gerechtigheid aan het werk was dat je er niet goed van werd – wetgevers, ordehandhavers, een opperrechter, een hoofdbureau van politie en, maar een paar kilometer verderop, genoeg juristen om een oorlogsschip te runnen (hoewel, goede kans dat het rondjes zou varen doordat ze allemaal met elkaar in discussie zouden zijn). Andere landen hebben vergelijkbare zware organisaties om wetten te maken en ze toe te passen.

En toch hebben we een gevoel dat de gerechtigheid zelf ons door de vingers glipt. Soms werkt het, vaak niet. Onschuldige mensen worden veroordeeld, schuldigen worden vrijgelaten. De grote monden en de mensen met genoeg geld om zich uit de problemen te kopen, ontspringen de dans – niet altijd, maar vaak genoeg om op te vallen – en we vragen ons af waarom. Mensen doen anderen veel pijn en lopen lachend weg. Slachtoffers krijgen niet altijd genoegdoening. Soms moeten ze de rest van hun leven leren omgaan met zorgen, pijn en bitterheid.

Hetzelfde gebeurt in de grote wereld. Landen vallen andere landen ongestraft binnen. De rijken gebruiken de macht van hun geld om nog rijker te worden terwijl de armen, die er niets tegen kunnen doen, nog armer worden. De meesten van ons krabben zich op het hoofd en vragen zich af waarom, en gaan dan weer een product kopen waarvan de winst naar het een of andere rijke bedrijf gaat.

Ik wil niet al te zwartgallig zijn. Er is zoiets als gerechtigheid en soms komt het bovendrijven. Wrede tirannieën worden omvergeworpen. Apartheid werd ontmanteld. Soms staan er wijze en creatieve leiders op en nemen mensen een voorbeeld aan hun goede en rechtvaardige daden. Zware criminelen worden soms gepakt, voor het gerecht gebracht, veroordeeld en gestraft. Zaken die ernstig verkeerd gaan in de samenleving wor-

den soms prachtig rechtgezet. Nieuwe projecten geven hoop aan de armen. Diplomaten bereiken echte en blijvende vrede. Maar net als je denkt dat er ruimte is om je te ontspannen... gaat het allemaal weer verkeerd.

En ook al kunnen we enkele van de wereldproblemen oplossen, ten minste tijdelijk, we weten maar al te goed dat er andere zijn die we niet kunnen en zullen oplossen.

Net na kerst 2004 doodden een aardbeving en een vloedgolf op één dag meer dan twee keer zoveel mensen als het totale aantal Amerikaanse soldaten dat sneuvelde in de hele Vietnamoorlog. Er zijn dingen in onze wereld, op onze *planeet*, die ons laten zeggen: 'Dat is niet eerlijk!', zelfs als er niemand is om de schuld te geven. Een tektonische plaat doet wat hij moet doen. De aardbeving werd niet veroorzaakt door een of andere slechte grootkapitalist, door een laatbloeiende marxist of door een fundamentalist met een bom. Het gebeurde gewoon. En in dat gebeuren zien we een wereld in pijn, een wereld uit het lood, een wereld waar dingen gebeuren die lijken op het kleine onrecht van het schoolplein en de rechtbank, maar waarbij we net zo machteloos lijken om er veel aan te doen.

Voorbeelden van dicht bij huis spreken vaak het meest. Ik heb hoge morele standaarden. Ik heb erover nagedacht. Ik heb erover gepreekt. M'n hemel, ik heb er zelfs *boeken* over geschreven. En nog steeds houd ik me er niet aan. De lijn tussen recht en onrecht, tussen zaken die eerlijk en zaken die niet eerlijk zijn, kan niet getrokken worden tussen 'ons' en 'hen'. Ze loopt midden door een ieder van ons. De oude filosofen, vooral Aristoteles, zagen dit als een rimpel in het systeem, een raadsel op diverse niveaus. We weten allemaal wat we moeten doen (een paar details daargelaten), maar het lukt ons geen van allen om dat ook altijd daadwerkelijk te doen.

Is dat niet vreemd?

Hoe kan dat? Aan de ene kant hebben we allemaal het besef dat er zoiets is als gerechtigheid, we hebben er zelfs een hartstocht voor, een diep verlangen dat dingen rechtgezet zouden moeten worden, een besef dat er iets scheef zit dat blijft zeuren en knagen en ons niet met rust laat – en tegelijk, aan de andere kant, lijken we er na millennia van menselijk worstelen en zoeken, van liefde en verlangen, van haat en hoop, van zich druk maken en filosoferen, nog steeds niet dichterbij te komen dan mensen in de oudste samenlevingen die we kunnen ontdekken.

* * *

In de laatste jaren zijn we getuige geweest van schrijnende voorbeelden van menselijke daden die ons besef van gerechtigheid geweld aangedaan

hebben. Mensen praten soms alsof de laatste vijftig jaar een morele neergang te zien hebben gegeven. Maar in werkelijkheid is het een van de meest moreel gevoelige, zelfs moralistische tijden in de beschreven geschiedenis geweest. Mensen maken zich hartstochtelijk druk om die plaatsen waar de wereld het nodig heeft rechtgezet te worden.

Machtige generaals zonden miljoenen de dood in in de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog, terwijl ze zelf achter de linies of thuis in luxe leefden. Wanneer we de dichters lezen die erin betrokken raakten, proeven we achter hun verbijstering een smeulende woede over de dwaasheid en, ja, het onrecht van dat alles. Waarom moest het zo gaan? Hoe kunnen we het rechtzetten?

Een explosief mengsel van ideologieën stuurde miljoenen de dood in de gaskamers in. Stukken en brokken van religieus vooroordeel, scheefgetrokken filosofie, angst voor mensen die 'anders' zijn, economische problemen en de behoefte aan zondebokken werden allemaal samen gemengd door een briljant demagoog die mensen datgene vertelde wat op z'n minst sommigen wilden geloven en wat mensenoffers vroeg als de prijs voor 'voortgang'. Je hoeft Hitler of de Holocaust alleen maar te noemen om de vraag op te roepen: Hoe kon het gebeuren? Waar is gerechtigheid? Hoe kunnen we die bereiken? Hoe kunnen we zaken rechtzetten?

En in het bijzonder: Hoe kunnen we ervoor zorgen dat het niet weer gebeurt?

Maar dat kunnen we niet, of ten minste: zo lijkt het. Niemand weerhield de Turken ervan miljoenen Armeniërs te doden in 1915-1917 (nota bene, het is bekend dat Hitler hiernaar verwees toen hij zijn bondgenoten aanmoedigde Joden te doden). Niemand weerhield Tutsi's en Hutu's in Rwanda ervan elkaar in zeer groten getale te doden in 1994. De wereld zei: 'Dit nooit meer' na de nazi-Holocaust, maar het *gebeurde* weer, en we ontdekten tot ons afgrijzen dat er niets was dat we konden doen om het te stoppen.

En dan was er de apartheid. Massief onrecht werd gepleegd tegen een zeer groot deel van de bevolking. Het ging lange tijd door. Andere landen hadden natuurlijk vergelijkbare dingen gedaan, maar waren eenvoudig effectiever geweest bij het onderdrukken van oppositie. Denk aan de 'reservaten' voor 'autochtone Amerikanen'. Ik herinner me de schok toen ik een oude cowboyfilm zag en me realiseerde dat ik, toen ik jong was, net als de meesten van mijn leeftijdgenoten zonder vragen te stellen meeding in de veronderstelling dat de cowboys 'goed' waren en de indianen 'slecht'. De wereld is zich bewust geworden van de realiteit van raciaal vooroordeel. Maar het kwijtraken ervan is als proberen de lucht uit een ballon te knijpen: je knijpt in de ene hoek en de lucht duikt ergens anders

op. De wereld werd het eens over apartheid en zei: 'Dit moet stoppen'. Maar ten minste een deel van de morele energie kwam voort uit wat de psychologen 'projectie' noemen: het gemak waarmee we iemand anders veroordelen voor iets wat we zelf doen. Het komt heel goed uit en het geeft een diep maar onecht gevoel van morele voldoening, om iemand aan de andere kant van de wereld verwijten te maken terwijl je dezelfde problemen thuis negeert.

En nu hebben we nieuwe mondiale kwaden: buitensporig, onverschillig en onverantwoordelijk materialisme en kapitalisme aan de ene kant; razend, niet denkend religieus fundamentalisme aan de andere. Zoals een beroemd boek het stelt: Jihad versus McWorld² (of er zoiets bestaat als een zorgzaam kapitalisme of een fundamentalisme waarover is nagedacht, is hier niet het punt). Dit brengt ons terug naar waar we een paar minuten geleden waren. Je hoeft geen doctor in de macro-economie te zijn om te weten dat als de rijken met de minuut rijker worden en de armen armer, er iets vreselijk mis is.

Intussen willen we allemaal een gelukkig en veilig huiselijk leven. Dr. Johnson, de achttiende-eeuwse causeur, merkte eens op dat het doel van al het menselijk streven was om 'thuis gelukkig te zijn'.³ Maar in de westerse wereld, en vele andere delen van de wereld net zo goed, rollen huisgenoten en gezinnen vechtend over straat. De tedere kunst der tederheid – van vriendelijkheid en vergeving, gevoeligheid en bedachtzaamheid, ruimhartigheid en nederigheid en goede ouderwetse liefde – is uit de mode geraakt. Ironisch genoeg eist iedereen zijn 'recht' op, en deze eis is zo overheersend dat ze, om zo te zeggen, een van de meest basale 'rechten' vernietigt: het 'recht', of ten minste het verlangen en de hoop, om een vredige, stabiele, veilige en zorgzame plaats te hebben om te leven, te zijn, te leren en te bloeien.

Weer stellen mensen de vraag: Waarom is het zo? *Moet* het zo gaan? Kunnen zaken rechtgezet worden, en zo ja, hoe? Kan de wereld gered worden? Kunnen *wij* gered worden?

2 Benjamin R. Barber, *Jihad vs. McWorld. Terrorisme en globalisering als bedreigingen voor de democratie*, Rotterdam (Lemniscaat) 2002 (oorspronkelijk New York 1996).

3 Samuel Johnson (1709-1784) was een van de grootste literaire figuren van Engeland: criticus, dichter, essayist, lexicograaf. Veel van zijn uitspraken worden nog steeds geciteerd. In dit geval gaat het om: 'To be happy at home is the ultimate result of all ambition, the end to which every enterprise and labor tends, and of which every desire prompts the prosecution.'

En weer vragen we ons af: Is het niet vreemd dat het zo moet gaan? Is het niet vreemd dat we allemaal willen dat zaken rechtgezet worden maar dat we er kennelijk niet toe in staat zijn? En is niet het merkwaardigste van alles het feit dat ik zelf weet wat ik moet doen maar het vaak niet doe?

* * *

Er zijn in principe drie manieren om dit besef van de echo van een stem, de roep om recht, de droom van een wereld (inclusief ons allemaal) die rechtgezet is, te verklaren.

We kunnen desgewenst zeggen dat het in feite alleen maar een droom is, een projectie van kinderlijke fantasie, en dat we maar moeten wennen aan leven in de wereld zoals die is. In dat spoor vinden we Machiavelli en Nietzsche, de wereld van de naakte macht en graaien wat je kunt, de wereld waarin de enige zonde is, gepakt te worden.

Of we kunnen desgewenst zeggen dat de droom over een totaal andere wereld gaat, een wereld waar we eigenlijk thuishoren, waar alles inderdaad recht gezet is, een wereld waarnaar we vandaag in onze dromen kunnen ontsnappen en waarnaar we er eens voorgoed hopen te ontsnappen – maar een wereld die weinig houvast biedt in de huidige wereld, behalve dat mensen die leven in deze, soms merken dat ze dromen over gene. Dan blijven de gewetenloze grote monden deze wereld runnen, maar worden we getroost met de gedachte dat zaken ergens eens beter zullen zijn, zelfs als er niet veel is dat we er hier en nu aan kunnen doen.

Of we kunnen desgewenst zeggen dat de reden dat we deze dromen hebben, de reden dat we een besef hebben van een herinnering aan de echo van een stem, is dat er iemand tot ons spreekt, fluisterend in ons innerlijke oor, iemand die erg veel geeft om deze huidige wereld en ons huidige zelf, en die ons en de wereld heeft gemaakt voor een doel dat inderdaad te maken heeft met gerechtigheid, zaken die rechtgezet worden, *met ons* die rechtgezet worden en met de wereld die uiteindelijk gered wordt.

Drie van de grote religieuze tradities hebben deze laatste mogelijkheid gekozen, en het verbaast niet dat ze verwant zijn. Ze zijn als het ware neven. Het jodendom spreekt van een God die de wereld maakte en er de hartstocht voor gerechtigheid in inbouwde omdat het zijn eigen hartstocht was. Het christendom spreekt van deze zelfde God die deze hartstocht in het leven en werk van Jezus van Nazaret in het spel gebracht heeft (inderdaad zijn 'passiespelen' in diverse opzichten karakteristiek voor het christendom). De islam put uit sommige joodse en sommige christelijke verhalen en ideeën en scheidt een nieuwe synthese waarin de

openbaring van Gods wil in de Koran het ideaal is dat de wereld recht zal zetten, als het maar gehoorzaamd wordt. Er zijn vele verschillen tussen deze drie tradities, maar op dit punt zijn zij het eens, tegenover andere filosofieën en religies: de reden dat we denken een stem gehoord te hebben, is dat we die gehoord hebben. Het was geen droom. Er zijn manieren om er weer mee in contact te treden en het te laten gebeuren. In het echte leven. In *ons* echte leven.

* * *

Dit boek is geschreven om een van deze tradities uit te leggen en aan te prijzen: de christelijke. Het gaat over het echte leven omdat christenen geloven dat in Jezus van Nazaret de stem die we dachten gehoord te hebben, mens werd en leefde en stierf als een van ons. Het gaat over gerechtigheid omdat christenen niet alleen de joodse hartstocht voor gerechtigheid geërfd hebben, maar ook claimen dat Jezus die hartstocht belichaamde en dat wat hij deed en wat hem overkwam, het plan van de schepper om de wereld te redden en weer recht te zetten in beweging zette. En het gaat daarom over ons, ons allen, omdat we daar allemaal in betrokken zijn. Zoals we zagen, een hartstocht voor gerechtigheid, of ten minste een besef dat de zaak terecht zou moeten komen, is eenvoudig een deel van mens-zijn en leven in de wereld.

Je zou het zo kunnen stellen. De oude Grieken vertelden een verhaal over twee filosofen. De ene placht 's morgens zijn deur uit te komen en te schateren van het lachen. De wereld was zo'n komische plaats dat hij het niet kon helpen. De andere kwam 's morgens naar buiten en barstte in tranen uit. De wereld was zo vol van verdriet en tragedie dat hij het niet kon helpen. In zekere zin hebben beiden gelijk. Komedie en tragedie gaan allebei over zaken waar iets mis mee is. In het ene geval eenvoudig door ongerijmd te zijn en daarom grappig, in het andere geval doordat dingen niet gaan zoals ze moeten, met als gevolg dat mensen vermalen worden. Lachen en tranen zijn goede indicatoren van mens-zijn. Krokodillen zien eruit alsof ze huilen, maar ze zijn niet verdrietig. Je kunt een computer programmeren om iets grappigs te zeggen, maar hij zal de grap nooit snappen.

Toen de eerste christenen het verhaal van Jezus vertelden – en dat deden ze op verschillende manieren om verschillende doelen te bereiken – *zeiden* ze nooit met zoveel woorden dat hij lachte en maar één keer dat hij in tranen uitbarstte. Maar niettemin verwezen de verhalen die ze over hem vertelden heel vaak naar lachen en tranen.

Hij ging constant naar gelegenheden waar mensen meer dan genoeg te

eten en te drinken hadden en waar feestgevierd werd. Hij overdreef zwaar om zijn punt te maken: Daar sta je dan, zei hij, te proberen een splinter uit het oog van je vriend te halen met een enorme grote balk in je eigen oog! Hij gaf zijn volgelingen, speciaal de leiders, grappige bijnamen ('Petrus' betekent 'kei', Jakobus en Johannes noemde hij 'donderjongens'). Waar hij ook ging, waren mensen enthousiast omdat ze geloofden dat God in beweging was gekomen, dat een nieuwe reddingsoperatie in de lucht hing, dat zaken rechtgezet gingen worden. Mensen in die stemming, zijn als oude vrienden die elkaar ontmoeten aan het begin van een vakantie. Ze lachen veel. Er komt een goede tijd aan. Het feestvieren is begonnen.

Evenzogoed: waar Jezus ook ging, ontmoette hij een eindeloze rij mensen van wie de levens helemaal verkeerd gelopen waren. Zieke mensen, verdrietige mensen, mensen in twijfel, mensen in wanhoop, mensen die hun onzekerheid verborgen achter veel poeha, mensen die godsdienst gebruikten als een afscherming tegen de harde werkelijkheid. En ook al genas Jezus velen van hen, dat ging niet op die manier, dat iemand eenvoudig met een toverstaf zwaaide. Hij deelde de pijn. Hij was diep verdrietig bij het zien van een melaatse en bij de gedachte aan alles wat de man had doorgemaakt. Hij huilde bij het graf van een intieme vriend. Tegen het einde van het verhaal leed hij zelf ondraaglijke pijn, zielenpijn vóór hij dezelfde pijn in zijn lichaam leed.

Het is dus niet zo dat Jezus lachte *om* de wereld of huilde *om* de wereld. Hij vierde feest *met* de nieuwe wereld die geboren begon te worden, de wereld waarin alles wat goed en lieflijk is, zou triomferen over kwaad en ellende. Hij leed *met* de wereld zoals ze was, de wereld van geweld en onrecht en tragedie die hij en de mensen die hij ontmoette zo goed kenden.

Van het eerste begin af, tweeduizend jaar geleden, hebben de volgelingen van Jezus altijd volgehouden dat hij de tranen van de wereld nam en ze tot zijn eigen tranen maakte, ze droeg tot aan zijn wrede en onrechtvaardige dood om Gods reddingsoperatie uit te voeren; en dat hij de vreugde van de wereld opnieuw geboren liet worden toen hij opstond uit de doden en daarmee Gods nieuwe schepping in beweging zette. Die dubbele claim is enorm, en ik zal zelfs niet proberen hem uit te leggen tot in deel 2 van dit boek. Maar het wijst erop dat het christelijk geloof de hartstocht voor gerechtigheid, die elk mens kent, beaamt: het verlangen om zaken rechtgezet te zien. En het claimt dat in Jezus God zelf deze hartstocht heeft gedeeld en in praktijk gebracht, zodat ten slotte eens alle tranen gedroogd kunnen worden en de wereld vol zal zijn van gerechtigheid en vreugde.

* * *

‘Nou,’ zo hoor ik iemand op dit punt zeggen, ‘de volgelingen van Jezus zijn niet bepaald veel opgeschoten, nietwaar? Wat te denken van de kruistochten? De Spaanse inquisitie? De kerk zelf is toch zeker verantwoordelijk geweest voor flink wat onrecht? Wat te denken van de mensen die abortusklinieken opblazen? Wat van de fundamentalisten die denken dat Armageddon toch snel komt en dat het dus niet uitmaakt of ze de planeet in de tussentijd vernielen? Zijn christenen niet deel van het probleem in plaats van deel van de oplossing?’

Ja en nee. Ja: van heel vroeg af zijn er altijd mensen geweest die vreselijke dingen gedaan hebben in Jezus’ naam. En er zijn ook christenen geweest die bewust vreselijke dingen gedaan hebben zonder te claimen dat Jezus hen steunde. Het heeft geen zin je te verstoppen voor deze waarheid, hoe ongemakkelijk ze ook is.

Maar ook nee: omdat keer op keer, wanneer we kijken naar de slechte dingen die christenen gedaan hebben, al dan niet met de claim dat God aan hun kant stond, we ten minste achteraf kunnen zien dat ze in de war waren over en zich vergisten in wat het christendom werkelijk is. Het is geen onderdeel van het christelijk geloof te beweren dat de volgelingen van Jezus altijd gelijk hebben. Jezus zelf leerde zijn volgelingen een gebed met een zin waarin God om vergeving gevraagd wordt. Hij moet hebben gedacht dat we dat nodig zouden blijven hebben.

Maar tegelijk is een van de grootste problemen voor de geloofwaardigheid van het christelijk geloof in de wereld vandaag, dat heel veel mensen het christendom nog steeds identificeren met ‘het Westen’ (een merkwaardige uitdrukking, omdat ze normaal gesproken Australië en Nieuw-Zeeland insluit, die zo ongeveer zo ver in het oosten liggen als je kunt gaan) – dat wil zeggen West-Europa en Noord-Amerika in het bijzonder en de culturen die ontsproten zijn aan hun vroegere koloniale nederzettingen. Wanneer dan (zoals laatst gebeurde) ‘het Westen’ oorlog voert tegen een ander deel van de wereld, vooral wanneer dat deel toevallig grotendeels islamitisch is, is het gemakkelijk voor mensen om te zeggen dat ‘de christenen’ oorlog voeren tegen ‘de moslims’. In werkelijkheid zijn natuurlijk de meeste mensen in de Westerse wereld geen christenen en leven de meeste christenen in de wereld van vandaag niet in ‘het Westen’. De meesten leven in Afrika of Zuidoost-Azië. De meeste westerse regeringen proberen niet het onderwijs van Jezus in praktijk te brengen in hun samenlevingen, en vele ervan zijn daar trots op ook. Maar dat weerhoudt mensen er niet van twee en twee op te tellen tot vijf – met andere woorden het christendom de schuld te geven voor wat ‘het Westen’ verkiest te doen. De zogenaamde ‘christelijke’ wereld houdt een slechte pers, en grotendeels welverdiend.

Dat is intussen een van de redenen waarom ik dit boek begonnen ben

met spreken over gerechtigheid. Het is belangrijk te zien en te zeggen dat zij die Jezus volgen zich ervoor inzetten dat Gods wil gedaan wordt 'op aarde zoals in de hemel', zoals hij ons leerde bidden. En dat betekent dat Gods hartstocht voor gerechtigheid ook de onze moet worden. Wanneer christenen hun geloof in Jezus gebruiken als een manier om te ontsnappen aan die eis en uitdaging, laten ze een centraal element in hun eigen geloof vallen. Dat is gevaarlijk.

Net zo goed moeten we niet uit valse bescheidenheid de verhalen verzwijgen die vele sceptici in de westerse wereld liefst vergeten. Toen de slavenhandel op zijn hoogtepunt was en velen die rechtvaardigden met de vermelding van slaven in de Bijbel, was het een groep toegewijde christenen, geleid door de onvergetelijke William Wilberforce in Engeland⁴ en John Woolman in Amerika,⁵ die zich verenigden en het tot hun levenswerk maakten om de afschuwelijke handel in mensen te stoppen. Toen racisme nog steeds in de Verenigde Staten rondwaarde, al was de slavernij allang dood en begraven, was het de christelijke visie van Martin Luther King die hem aanzette tot vredelievend, maar zeer effectief protest. Wilberforce was gegrepen door een hartstocht voor Gods gerechtigheid voor de slaven, een hartstocht die hem een anders wellicht schitterende politieke carrière kostte. Martin Luther Kings hartstocht voor gerechtigheid voor Afro-Amerikanen kostte hem zijn leven.⁶ Hun onvermoeibaar campagne voeren kwam direct en met zoveel woorden voort uit hun toewijding aan Jezus.

Toen het apartheidsregime in Zuid-Afrika op zijn hoogtepunt was (en vele mensen het rechtvaardigden op grond daarvan dat de Bijbel spreekt van verschillende rassen die verschillende levens leiden), was het op dezelfde manier de lange campagne van christelijke leiders als Desmond Tutu die met opmerkelijk weinig bloedvergieten verandering bracht (ik herinner me goed hoe in de jaren zeventig politici en commentatoren ervan uitgingen dat verandering alleen kon komen via massief geweld). Tutu en anderen baden veel, lazen veel in de Bijbel met leiders en regeringsfunctionarissen, deden veel riskante uitspraken tegen de vele slechte

4 William Wilberforce (1759-1833) was een Engels parlementariër. Zijn wet tegen de slavenhandel werd in 1807 aangenomen.

5 John Woolman (1720-1772) was een quaker prediker die rondtrok in Noord-Amerika en het houden van slaven overal tegenging.

6 Martin Luther King jr. (1929-1968) was een Amerikaans baptistisch predikant en politiek activist, leider van de American Civil Rights Movement. Hij werd op 4 april 1968 neergeschoten.

kanten van apartheid, en – wat net zo riskant was – gingen regelmatig de confrontatie aan met zwarte leiders en vergaderingen die geloofden dat alleen geweld zou werken.

Telkens weer zat Tutu klem in het midden, gewantrouwd en gehaat door beide zijden. Maar onder de nieuwe regering na de apartheid werd hij voorzitter van de meest bijzondere commissie ooit op het politieke toneel: een Commissie voor Waarheid en Verzoening, die begon met het lange en pijnlijke proces van het genezen van het geheugen en de voorstellingswereld van een heel land, van ruimte geven voor het verdriet en de woede en die te kanaliseren. Wie had in de jaren zestig of zelfs tachtig ooit gedacht dat zo iets mogelijk was? Toch is het gebeurd. En dat alles vanwege mensen bij wie hartstocht voor gerechtigheid gepaard ging met toewijding aan Jezus om dat tot stand te brengen.

Deze en vele soortgelijke verhalen moeten verteld en weer verteld worden. Dit is het soort dingen dat kan gebeuren en vaak echt gebeurt wanneer mensen de christelijke boodschap serieus nemen. Soms heeft dat serieus nemen, en dus zich uitspreken, mensen zware problemen bezorgd, zelfs een gewelddadige dood: de twintigste eeuw heeft een groot aantal christelijke martelaren gekend, niet maar vanwege hun opstelling in zaken van geloof maar meer in het bijzonder omdat hun geloof hen leidde tot onbevreesd handelen voor de zaak van gerechtigheid. Denk aan Dietrich Bonhoeffer, gedood door de nazi's tegen het einde van de Tweede Wereldoorlog. Denk aan Oscar Romero, neergeschoten door een moordenaar omdat hij zich uitsprak voor de armen in El Salvador. Denk, nogmaals, aan Martin Luther King.

Zij, en zeven anderen, worden herdacht in standbeelden op de westelijke gevel van Westminster Abbey.⁷ Ze herinneren onze huidige wereld eraan dat het christelijk geloof nog steeds golven maakt in de wereld, en dat mensen bereid zijn hun leven te riskeren vanuit de hartstocht voor de gerechtigheid waar dat geloof voor staat.

Ik heb in dit hoofdstuk betoogd dat die hartstocht een centrale trek is van alle menselijk leven. Ze komt op verschillende manieren tot uitdrukking en kan soms vervormd raken en afschuwelijk de verkeerde kant op gaan. Er zijn nog steeds opgewonden menigten, en zelfs individuen, die bereid zijn iemand, wie dan ook, te doden, in het verwrongen geloof dat, als er iemand is gedood, er een of andere vorm van gerechtigheid is

⁷ De standbeelden van tien twintigste-eeuwse martelaren werden onthuld in 1998. Zie <http://www.westminster-abbey.org/tour/martyrs/index.html> (Engels).

bewerkt. Maar alle mensen weten in rustiger momenten dat dit vreemde ding dat we gerechtigheid noemen, dit verlangen dat zaken rechtgezet worden, een van de grote menselijke doelstellingen en dromen blijft. Christenen geloven dat dit zo is omdat alle mensen, diep vanbinnen, de echo van een stem hebben gehoord die ons roept om zo te leven. En ze geloven dat in Jezus deze stem mens werd en dat hij deed wat gedaan moet worden om dat waar te maken. Voor we die weg verder kunnen volgen, moeten we luisteren naar andere echo's van dezelfde stem. En de eerste echo die we opvangen, is er één waar meer en meer mensen dezer dagen naar luisteren.

2 DE VERBORGEN BRON

* * *

Er was eens een machtig dictator die zijn land regeerde met ijzeren hand. Elk aspect van het leven was doordacht en uitgewerkt volgens een rationeel systeem.

Niets was aan het toeval overgelaten. De dictator merkte dat de waterbronnen in het land grillig en in sommige gevallen gevaarlijk waren. Er waren duizenden waterbronnen, vaak in het centrum van plaatsen en steden. Ze konden nuttig zijn, maar soms veroorzaakten ze overstromingen, soms raakten ze vervuild en vaak ontsprongen ze op nieuwe plaatsen en beschadigden wegen, velden en huizen.

De dictator besloot tot een doelmatige, rationele aanpak. Het hele land, of op z'n minst elk deel waar ook maar enig water vermoed werd, zou bedekt worden met een laag beton, zo dik dat geen waterbron er ooit doorheen zou kunnen komen. Het water dat de mensen nodig hadden, zou naar hen toegebracht worden door een rationeel, zij het complex, systeem van buizen. Hij zou de gelegenheid benutten, nu hij toch bezig was, om diverse chemicaliën in het water te doen die de mensen gezond zouden maken. Hij zou de aanvoer controleren; iedereen zou krijgen wat hij besliste dat ze nodig hadden; er zou geen overlast meer zijn van die ongereguleerde bronnen.

Vele jaren lang werkte het plan prima. Mensen raakten eraan gewend dat hun water uit het nieuwe systeem kwam. Soms smaakte het een beetje vreemd, en van tijd tot tijd keken ze weemoedig terug op de bruisende stromen en frisse bronnen waar ze vroeger van genoten. Sommige van de problemen die men eerder had geweten aan ongereguleerd water, waren niet verdwenen. Het bleek dat de lucht net zo vervuild was als het water soms was geweest, maar de dictator kon of wilde daar niet veel aan doen. Maar meestentijds leek het nieuwe systeem efficiënt. Mensen prezen de dictator om zijn vooruitziende wijsheid.

Een generatie ging voorbij. Alles leek goed te gaan. Toen, zonder waarschuwing vooraf, konden de bronnen door het stevige beton niet langer tegengehouden worden. Ze waren doorgedaan met bruisen en sprankelen. Met een plotselinge explosie, een kruising tussen een vulkaanuitbarsting en een aardbeving, braken ze door de bodem die men als vanzelfsprekend was gaan zien. Modderig, smerig water spoot de lucht in en stroomde door de straten en de huizen, winkels en bedrijven binnen. Wegen werden opgebroken, hele steden raakten in chaos. Sommige mensen waren blij:

eindelijk konden ze weer water krijgen zonder afhankelijk te zijn van Het Systeem. De mensen die de officiële waterleidingen runden, waren in verwarring. Plotseling had iedereen meer dan genoeg water, maar het was niet zuiver en kon niet gecontroleerd worden.

Wij in de westerse wereld zijn de burgers van dat land. De dictator is de filosofie die onze wereld de laatste twee eeuwen of meer heeft gevormd en de meeste mensen tot materialisten heeft gemaakt zonder dat ze het beseften. En het water is wat we vandaag 'spiritualiteit' noemen, de verborgen bron die opbruist in mensenharten en menselijke samenlevingen.

Vele mensen vandaag horen het woord 'spiritualiteit' als reizigers in een woestijn die nieuws over een oase horen. Dat is niet verbazingwekkend. Het scepticisme dat we de laatste tweehonderd jaar onderwezen hebben gekregen, heeft onze wereld geplaveid met beton. Mensen schamen zich toe te geven dat zij diepe en sterke 'religieuze' ervaringen hebben gehad. Terwijl ze vroeger naar de kerk gingen, hun gebeden zeiden, God op de een of andere manier vereerden en dat beschouwden als onderdeel van de schering en inslag van de rest van het leven, was de stemming in de westerse wereld tussen grofweg 1780 en 1980 heel anders. We zullen je het water dat je nodig hebt wel door buizen sturen, zei de dominante filosofie. We zullen voor 'religie' een klein subdepartement van het dagelijks leven regelen. Het zal heel veilig zijn, ongevaarlijk zelfs, met een kerkelijk leven dat zorgvuldig gescheiden is van al het andere in de wereld, of het nu politiek, kunst, seks, economie is of wat dan ook. Wie wil kan genoeg krijgen om op de been te blijven. Wie zijn leven en manier van doen niet gestoord wil laten worden door zoiets als 'religie' kan genieten van het rijden over betonnen wegen, winkelen in op beton gebouwde winkelcentra en wonen in huizen met betonnen vloeren. Leef alsof het gerucht van God nooit had bestaan! We zijn tenslotte baas over ons eigen lot! Onze ziel (wat dat dan ook mag zijn), daar gaan we zelf over!⁸ Dat is de filosofie die onze cultuur gedomineerd heeft. Van dit gezichtspunt uit is spiritualiteit een privéhobby, een exclusieve vorm van dagdromen voor wie dat soort dingen aanspreekt.

Miljoenen in de westerse wereld zijn blij geweest met de tijdelijke afscherming van 'religieuze' bemoeienis die deze filosofie heeft gebracht. Zich bewust van het diepe onderaardse gretige geborrel van de watersystemen die we 'spiritualiteit' noemen, en die evenmin genegeerd kunnen

8 Naar de slotregels van het duistere gedicht *Invictus* (1875) van de Engelse dichter William Earnest Henley (1849-1903): I am the master of my fate: I am the captain of my soul.

worden als eindeloze waterbronnen onder dik beton, hebben miljoenen meer hun best gedaan er stilletjes gebruik van te maken via de officiële kanalen (de kerken), in het besef dat er meer water beschikbaar is dan de meeste kerken doorlaten. Veel meer mensen zijn zich bewust geweest van een ondefinieerbare dorst, een verlangen naar bronnen van levend, verfrissend water waar ze in kunnen baden, van kunnen genieten en drinken naar hartenlust.

Maar ten slotte is het gebeurd: de verborgen bronnen zijn uitgebarsten, de betonnen fundering is opengebroken en het leven kan nooit meer hetzelfde zijn. De officiële bewakers van het oude watersysteem (velen van hen werken in de media en in de politiek en sommigen van hen werken, als vanzelfsprekend, in de kerken) vinden de vulkaan van 'spiritualiteit' die de laatste jaren uitgebarsten is natuurlijk afschuwelijk. Al dat 'new age' mysticisme, met tarotkaarten, kristallen, horoscopen enzovoort; al dat fundamentalisme, met militante christenen, militante sikhs, militante moslims en vele anderen die elkaar opblazen omdat God dat wil. Dit alles, zeggen de bewakers van het officiële watersysteem, is toch zeker verschrikkelijk ongezond? Het zal ons toch zeker terugbrengen naar bijgeloof, naar de oude chaotische, vervuilde en irrationele watervoorziening?

Ze hebben een punt. Maar ze moeten een wedervraag onder ogen zien: Ligt de fout niet in de eerste plaats bij hen die de bronnen wilden afdekken met beton? 11 september 2001 dient als herinnering aan wat er gebeurt wanneer je een wereld probeert te organiseren vanuit de aanname dat religie en spiritualiteit niet meer dan privé-zaken zijn, en dat de dingen die er echt toe doen, economie en politiek zijn. Het waren niet maar betonnen vloeren, het waren massieve torens die op die dag in stukken geslagen werden door mensen die gedreven werden door 'religieuze' geloofsovertuigingen die zo sterk zijn dat ze bereid waren ervoor te sterven. Wat moeten we dan zeggen? Dat dit alleen maar toont hoe gevaarlijk 'religie' en 'spiritualiteit' in werkelijkheid zijn? Of dat we er al veel langer mee hadden moeten rekenen?

* * *

'De verborgen bron' van spiritualiteit is de tweede trek van menselijk leven die volgens mij functioneert als de echo van een stem, als een wegwijzer die wijst uit het troosteloze landschap van modern secularisme naar de mogelijkheid dat wij mensen zijn gemaakt voor meer dan dit. Er zijn vele tekenen dat, zoals mensen in Oost-Europa vrijheid en democratie opnieuw ontdekken, mensen in West-Europa spiritualiteit opnieuw ontdekken – zelfs als sommige van de experimenten om weer op het spoor te

komen willekeurig zijn, lukraak, of zelfs zonder meer gevaarlijk.

Dit mag sommigen een nogal eurocentrisch gezichtspunt lijken. In een groot deel van (zij het niet geheel) Noord-Amerika is spiritualiteit in een of andere vorm nooit op dezelfde manier uit de mode geweest als in Europa. De zaken liggen echter gecompliceerder. Het is in Noord-Amerika onbetwist uitgangspunt geweest dat religie en spiritualiteit op hun eigen plaats moeten blijven – met andere woorden, uit de buurt van de rest van het echte leven. Het enkele feit dat veel meer Amerikanen dan Europeanen naar de kerk gaan, betekent niet dat dezelfde druk om de verborgen bron te smoren niet aan het werk is geweest, of dat dezelfde vragen niet aan de oppervlakte zijn gekomen.

Wanneer we verder rondkijken, realiseren we ons al snel dat in de meeste delen van de wereld het project om alles met beton te bedekken nooit echt aangeslagen is. Als we denken aan Afrika, het Midden-Oosten, het Verre Oosten en, in dit verband, Centraal en Zuid-Amerika – met andere woorden, de overgrote meerderheid van de mensheid – merken we dat iets wat we grofweg kunnen beschrijven als ‘spiritualiteit’ een constante factor is geweest in het leven van families en dorpen, plaatsen en steden, gemeenschappen en samenlevingen. Het neemt verschillende vormen aan. Het is op duizend verschillende manieren verweven met politiek, met muziek, met kunst, met drama; met andere woorden, met het leven van alledag.

Vanuit ons westers perspectief kan dit merkwaardig lijken. Antropologen en andere reizigers maken soms de opmerking hoe apart het is dat mensen uit voor het overige hoogontwikkelde culturen (neem Japan) nog steeds vasthouden aan wat er van ons uit bekeken, uitziet als een verzameling oude bijgelovigheden. Wat vreemd dat zij nog steeds drinken uit de opborrelende bronnen in de buurt, terwijl wij hebben geleerd hoeveel gezonder het is om ons water door buizen te laten aanvoeren, gezuiverd en al, door een bevoegd gezag. Maar er zijn overal tekenen dat we niet langer gelukkig zijn met die denkwijze. We zijn er klaar voor om weer naar de bronnen te gaan kijken. Soms (vanuit christelijk perspectief lijkt dit vaak grappig) vertellen columnisten over een bezoek aan een kerk of kathedraal, en schrijven *dat ze ontroerd waren, en er zelfs van genoten hebben*. Alle weldenkende mensen hadden dat soort dingen toch zeker opgegeven? Ze zijn er gewoonlijk snel bij om zich te distantiëren van iedere suggestie dat ze echt in de christelijke boodschap geloven. Maar het geluid van fris opborrelend water is moeilijk te negeren. Steeds minder mensen, zelfs in onze wereld van laat materialisme, proberen er nog weerstand aan te bieden.

De opleving van de belangstelling voor een ander soort leven dan dat